

APŠVIETOS EPOCHA – NAUJŲ IDĖJŲ LAIKAS

DEMOKRATINIS JUDEJIMAS

XVIII amžiaus Europoje įsiviešpatauja Apšvietos amžius. Tai ir filosofijos amžius, gamtos mokslų suklestėjimo, laisvamanybės, kosmopolitizmo laikai. Visas žemynas vaduojasi iš feodalizmo, formuojasi kapitalizmas. Iškyla didžiulė praraja tarp monarchų dvaro ir vidurinio luomo, kurio didėjanti įtaka kirtosi su politiniu beteisiškumu. Senojo režimo pabaigą Europoje apvainikuoja Didžioji (1789-1794) metų revoliucija.

Šviesūs buržuazijos protai suvokia, kad tik apsišvietusi visuomenė, matydama savo vargano gyvenimo priežastis, gali pasipriešinti pasenusioms politinėms sistemoms. Todėl atsiranda poreikis rasti įtakingiausiai XVIII amžiaus Europos visuomeninei kryptčiai – švietimui, kuris atsiriboja nuo autoritetų visose gyvenimo srityse ir iškelia protą, galintį sutvarkyti visuomenės ir valstybės gyvenimą. Šios idėjos teisingumą patvirtina nuvilnijusios perversmų, revoliucijų, pasipriešinimų bangos. Didžiausiu demokratinio judėjimo iškovojujimu galima laikyti 1789 metais Prancūzijos nacionaliniame susirinkime paskelbtą *Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją*, kuri susiejo žmogaus ir piliečio sąvokas bei apibrėžė, kad teisėta politinė visuomenė gali užtikrinti prigimtinės sąžinės, religijos laisvę, teisę į spaudos laisvę, asmens saugumą ir nuosavybę. Šis ir kiti panašūs politiniai manifestai įtvirtino naują visuomeninę sanklodą ir ją atitinkančią kultūrą. Didžioji prancūzų revoliucija yra riba, nuo kurios buvo pasukta laisvės, lygybės, brolybės principų visuotinio įgyvendinimo link. Švietimo amžius žymi ir moterų judėjimo pradžia.

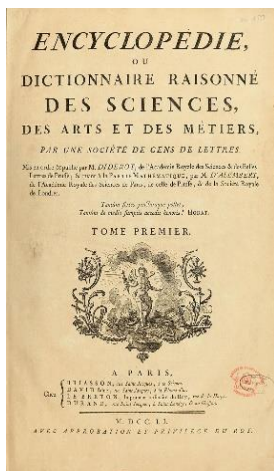
FILOSOFAS – XVIII AMŽIAUS HEROJUS

Visas dvasinis gyvenimas susitelkia ne karaliaus rūmuose, bet filosofų salonuose. Ten svarstomi socialiniai, religijos, meno klausimai. Pirmoje XVIII amžiaus pusėje filosofijos centras – Anglija, viduryje – Prancūzija, o amžiaus pabaigoje persikelia į Vokietiją. Nepriklausomi intelektualai savo užduotimi laikė sukurti moralės, religijos ir etikos pagrindą, besiremiantį žmogaus protu. Pasak jų, laiminga ateitis – „proto karalystė“ siejama su *proto žmogumi*. Tad svarbu pasitikėti savo jėgomis, išmokti naudotis protu. Mažiau paisoma žmogaus kilmė. *Teigiama prigimtinė žmonių lygybės idėja*.

Religijoje filosofai pasėja *deizmo* sėklą: pripažįstama dieviška pasaulio kilmė, pats Dievas kaip dvasinio visuomenės gyvenimo garantas, bet niekinama Bažnyčia. Ryškiausias šios minties atstovas – prancūzas Volteras, jo žodžiai „Sutriuškinkite niekšę! (krikščionybę) tampa amžiaus šūkiu. Tačiau XVIII amžiaus antroje pusėje Europą užkariavo jo tautiečio civilizacijos kritiko Žano Žako Ruso idėjos. Jis sutiko, kad gyvenimą kuria žinojimas, tačiau manė, kad išminties reikia ieškoti ne prote, bet širdyje. Pasak mąstytojo, žmogus turi grįžti atgal į gamtą, nes visuomenės apribojimai tik stabdo *natūralaus žmogaus* vystymąsi.

Tuo metu iškyla reikšmingos švietėjiškos draugijos, sambūriai ir masonų organizacijos ir paplinta po visą pasaulį. Viena svarbiausių sričių tampa liaudies švietimas, menui iškeliamas uždavinys – auklėti, teikti praktinių patarimų, parodyti, kur gali nuvesti proto ignoravimas. Atsiranda pedagogikos mokslas.

ENCIKLOPEDIJA – ŠVIETIMO AMŽIAUS GOOGLE

Titulinis Enciklopedijos puslapis

XVIII amžių galima vadinti žodynų amžiumi, tačiau svarbiausias veikalas, išėjęs sudėtingu pavadinimu, – *Enciklopedija*, arba *Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas*. Jos tikslas, pasak ambicingo projekto sumanytojo filosofo Deni Didro, „surinkti žemėje išbarstytas žinias ir sudaryti visuotinę jų sistemą“¹. Kartu su filosofu darbavosi daug kitų žinomų įvairių sričių mokslininkų, tarp jų buvo ir LDK politinis veikėjas Mykolas Kazimieras Oginskis. Parengti net 35 tomai, kuriuose ne tik 71 818 straipsniai, bet ir puikios 2 885 iliustracijos, nemažai prisidėjusios prie enciklopedijos sėkmės. Šalia straipsnių buvo pateiktos nuorodos į juos kritikuojančius mažus straipsnius. Kolektyviniame kūrinyje buvo galima rasti viską, pradedant adatų gamyba ir baigiant patrankų liedinimu. Enciklopedija sulaukė griežto Bažnyčios pasmerkimo, persekiojimo.

PERĖJIMAS IŠ KULTŪROS Į CIVILIZACIJĄ

Radikalios socialinės permainos, dėmesys žmogaus švietimui, kritiškas požiūris į Dievo instituciją lėmė ir kokybinį pasikeitimą kultūroje plačiąja prasme. Šio amžiaus Prancūzijoje atsirado *civilizacijos* sąvoka, reiškusi teisingą ir protingai sutvarkytą visuomenę. Žmogus iškyla virš gamtos, keičia patį Dievą, jam rūpi tik tai, ką išrado, sukūrė žmonija. Toldama nuo Dievo po reformacijos žmonija žengia antrą žingsnį.

Atsisakius mitinio mąstymo drauge nusigręžiama ir nuo besikartojančio mitologinio laiko, kuris jungdavo visus narius – gyvus ir mirusius – į vieną labai artimą bendruomenę. Puoselėjamas sakralumas² lėmė nekintančių vertybių išlaikymą ir perdavimą ateinančioms kartoms, istorija buvo suprantama kaip lemties, apvaizdos ir atsitiktinumų virtinė.

Švietimo žmogus suvokia, kad istorija (praėjusis) nebesikartoja, tad visas žmonijos dėmesys turi būti skirtas ateičiai. Vietoj sakralumo atsiranda sekuliarumas³, o bendruomenę pakeičia individų visuomenė. Techninis progresas, naudojimasis gamtos ištekliais tampa natūralus ir siektinas dalykas, užtikrinantis geresnį ateities gyvenimą. Švietimo laikotarpio lūžinis momentas žymi ir negrįžtamą civilizacijos posūkį žlugimo link.

¹ Braunštein J-F., Phan B., Visuotinės kultūros istorija. Istorija, religija, filosofija, literatūra, menas, mokslas, Kronta, 2007, 209

² Sakralumas – [lot. sacralis < sacer – šventas] susijęs su religiniu kultu, TŽŽ, Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 434

³ Sekuliarumas [saecularis] – paulietiškas, TŽŽ, Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 440

FAUSTAS – ISTORINIS PERSONAŽAS

Daktaras Johanas Faustas – istorinis asmuo, gyvenęs Vokietijoje XVI a. pirmojoje pusėje. Kaip istorinį asmenį jį mini reformacijos pradininkas Liuteris. Neeilinė, skandalinga Viduramžių tyrinėtojo, klajojančio stebukladario, šarlatano daktaro asmenybė kėlė amžininkų ir kitų epochų susidomėjimą ir buvo baisesis pavyzdys bei įspėjimas, kas gali atsitikti įvairiems gudragalviams. Viduramžiais, kai mokslas, pažinimas buvo siejami su bedievyste, gyvavusi liaudies legenda pasakoja apie burtininką Faustą, žemiškų aistrų apimtą astrologą, juodąją magą, nepabijojusį parduoti savo sielą velniui. Už savo ydingus darbus Faustas sulaukia pelnyto likimo – jam tenka amžiais atgailauti pragare.

Daug sudėtingesnis Fausto paveikslas pasirodo Renesanso kūrėjų veikaluose. Ryškiausią vėlyvojo Atgimimo epochos Fausto paveikslą sukūrė anglas, Viljamo Šekspyro amžininkas, dramaturgas Kristoferis Marlow, kurio siužetą pamėgo lėlių teatro aktoriai Vokietijoje. Jo Faustas prieštaringas, tragiškas, su žmogaus prigimčiai būdingu žinių troškimu, noru įveikti fizinius ir moralinius draudimus, pažinti ir palenkti savo valiai žemiškąjį pasaulį. Jis jau atspindi humanistinių idealų krizę. Nors kūrinyje išreiškiama laisvamanybė, ironiškai žiūrima į Bažnyčią, tačiau sielos išsižadėjimas Renesanso mokslininką atveda ten pat, kur ir Viduramžių. Keliaudamas į pragarą Faustas puoselėja trapią viltį, kad gal bus išganytas Kristus.

JOHANAS VOLFGANGAS GĖTĖ

1749 –1832

Juozapas Karlas Stieler (1828)

ASMENYBĖS PRIEŠTARINGUMAS IR UNIVERSALUMAS

Švietimo epocha pasauliui padovanojo didį rašytoją, gilų mąstytoją ir įžymų vokiečių kilmės mokslininką Johanną Volfgangą Gėtę. Pats rašytojas, kilęs iš vidutinių sluoksnių miestelėnų, manė, kad talentui būtent palankesnis vidurinis sluoksnis: dideli turtai ir aukšta kilmė pavojingi, nes kūrėjas dėl lengvo gyvenimo praranda realybės jausmą. Tačiau niekas jam netrukde puikuotis iš Veimaro hercogo gautu aristokratišku bajoru titulu, imperatoriaus Napoleono ordinu, mėgautis rodoma pagarba, turėti palydovus. Priestaringumų Gėtės gyvenime yra ir dar daugiau.

Iš vienos pusės pažymimas legendinis jo vitališkumas, troškimas pažinti, ištirti gamtos pasaulį, įspėti pirmą pradę gyvybės užuomazgą. Pats Gėtė apie save atsiliepė kritiškai: „aš niekada nenorėjau profesionaliai mokytis nei vieno darbo, kuri ketinau ar turėjau dirbti... dirbau jį dvasios jėga“⁴, tačiau jo užsiėmimai ir pasiekimai leidžia vadinti jį universaliausią individualybe visoje žmonijos istorijoje. Beatodairiškas dvasios troškimas gyventi ir atsinaujinti vertė studijuoti teisę, kabalistinę⁵ alchemiją (XVIII a. dar gyva magija), teosofiją⁶, žurnalistiką, mineralogiją, botaniką, geologiją, susižavėti fizionomika⁷, paskelbti mokslinius darbus iš optikos bei spalvų mokslo, surinkti didžiausią 18 000 mineralinių akmenų kolekciją iš daugelių šalių, lankyti anatomijos paskaitas, būti aktoriumi, režisieriumi ir teatro vadovu, tapti poliglotu, kartais be atvangos piešti, pradėti groti pianinu ir violončele, projektuoti sodus, daug skaityti, keliauti, domėtis architektūra, rasti laiko korespondencijai, pasireikšti kaip išmintingam politikui, ministru, domėtis šalies istorija, kaimišką Veimarą paversti europinio masto kultūros centru. Vienas įdomiausių Gėtės pomėgių – domėjimasis misticizmu⁸, simbolių reikšmėmis ir ateities pranašavimu. Žodžiai „veikti“, „veikimas“ buvo

⁴ Fridentalis R., *Getė*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 29

⁵ Kabalistinis – (plg. kabalistika) - susijęs su kabala, kabalistika; magiškas, paslaptingas, mįslingas, pseudomokslinis (TŽŽ, p.378)

⁶ Teosofiją [gr. *theos* – dievas + *sophia* – išmintis] filosofine doktrina, skelbianti žmogaus vienovę su Dievu, teigianti, kad asmenybė tobulėdama gali pažinti Dievą (TŽŽ, p. 809)

⁷ Fizionomika [gr. *physiognomonika*] 1 sugebėjimas suprasti žmogaus vidinę būseną pagal veido išraišką 2 psichologinė teorija, aiškinanti, kad žmogaus veido išraiška atspindi jo būseną ir nuotaikas, charakterį (TŽŽ, p. 262)

⁸ Misticizmas [gr. *mistika*] – paslaptingos apeigos, paslaptingumas (TŽŽ, p. 540)

vieni svarbiausių rašytojo žodžių. Savo epochoje Gėtė jautėsi labai gerai, nes tai buvo mokslo amžius, iš kurio atsirado ir Faustas.

TIKRAS ŠVIETIMO EPOCHOS KŪDIKIS

Literatūros klasikas gyveno tada, kai nuo religinės kultūros pereinama prie nereliginės civilizacijos. Tikėjimas proto visagalybe ir burtazodis „gamta“ davė stebuklingiausius Apšvietos vaisius: patvirtinamas Izaoko Niutono visuotinės traukos dėsnis, pramonėje ir transporte taikomos sukurtos garo mašinos, į dangų kyla pirmieji oro balionai, pripildyti vandenilio, apskaičiuojamas atstumas iki Mėnulio. Mintis apie homunkulą, dirbtinai sukurtą gyvybę, jau reiškėsi epochoje. Į gamtą žiūrima kaip į knygą – Gėtė dažnai vartoja šį palyginimą, – kurią reikia skaityti. Faustas darė tą patį.

Moksliniai tyrinėjimai suteikė tvirtą empirinį⁹ pagrindą rašytojo filosofinių bei estetinių pažiūrų raidai. Jis nevaikščiojo į bažnyčią, bet buvo tikintis žmogus, mėgo skaityti motinos dovanotą Bibliją, domėjosi Žano Žako Ruso darbais ir ieškojo tiesos, nors svarbi buvo ne tiek ji pati, kiek tiesos jausmas. Pats literatūros klasikas liudija, kad religiją galų gale pakeitęs tikėjimu: „Kas turi mokslą ir meną, tas turi ir religiją, kas neturi pirmųjų dviejų, tegul turi religiją.“¹⁰

ASMENYBIŲ TRAUKA

Tačiau ne visi pasiduodavo Gėtės asmenybės įtaigai ir žavesiui. Kai kurie tyrinėtojai pabrėždavo tamsiuosius daugialypės asmenybės bruožus: demonizmą, šaltumą, įtarumą, kartais negailestingumą, abejingumą, nusivylimą pasauliu. Jo nihilizmas baugino, atrodė, kad jam nebuvo nieko šventa – toks stiprus buvo polinkis neigti. Pats įtikėjęs savo genialumu, sunkiai pakęsdavo lygiateisę bendrystę, nors visą gyvenimą jį traukė prie didžiųjų asmenybių, nes patiko demoniška energija, charizma: gyvenime – jo draugas ir bendramintis Frydrichas Šileris, mokytojas Johanas Gotfrydas Herderis, sutikti Napoleonas, Džordžas Noelis Gordonas Baironas, Henrikas Heinė, Wolfgangas Amadėjus Mocartas, Feliksas Mendelsonas, kūryboje – Prometėjas, Mahometas, Kristus, Sokratas, Cezaris, Faustas, žavėjęs kelių epochų menininkus.

LITERATŪRINIS KELIAS

Gėtei žodžiai liejosi lengvai nuo pat vaikystės. Rašė jis visą gyvenimą daug, bet nesistemiškai, dažnai užmesdamas kūrinį, kad galėtų pradėti kitus. Su kūryba tiesiogiai susipynė jo paties išgyventi meilės romanai: „Aš rašiau apie meilę tada, kai mylėjau“¹¹. Gėtei jausmingi pasimatymai su mylimosiomis, laišakai, kupini susižavėjimo, – tai įkvėpimas, o poezija – iškvėpimas. Gėtė gyveno giliai kvėpuodamas. Meilėje kaip ir jo sukurtas Faustas ieškojo juslingumo, erotikos.

Skiriami du Gėtės kūrybos periodai: ankstyvasis (sentimentalusis, preromantiškas) ir vėlyvasis (klasikinis, brandusis). Jaunystės metais entuziastingai puolama į „Audros ir veržimosi“ sąjūdį. Pamiřtamos religinės nuotaikos, norima kūryboje būti pačiu savimi. Prabunda neišblėšęs iki senatvės polinkis tyrinėti gamtą, formuojasi panteistinė pasaulėžiūra, atsiranda pirmieji „Fausto“ eskizai. Šio sąjūdžio idėjų ir nelaimingos

⁹ Empirinis [gr.empeiria], pažinimas, paremtas jutimais, patyrimu (TŽŽ, p. 137)

¹⁰ Fridentalis R., Gėtė, Vilnius: Vaga, 1977, p. 67

¹¹ Жеребин, Иоганн Вольфганг Гете: жизнь как искусство//

http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/156517/video_id/156517/

meilės veikiamas per mėnesį parašo romaną „Jaunojo Verterio kančios“, atnešusį autoriui ilgalaikę šlovę. Jausmingas romano herojus eina sentimentalistų pramintu taku: protestuoja prieš tradicijas, visuomenės taisykles, varžančias jaunų žmonių meilę. Tačiau kovoti už savo gyvenimo meilę jis nesiruošia, pasirenka dramatiškus išgyvenimus gamtoje. Nykstant rudenio gamtai nuaidi savižudiškas šūvis. Ši tragiška, tikrais gyvenimo faktais paremta sentimentalus romano pabaiga vėliau taps nė vieno nelaimingai įsimylėjusio jaunuolio savižudybės priežastimi Europoje. Dar pasirodys ne vienas Gėtės eilių rinkinys, romanas, psichologinė ir istorinė drama, tačiau rašytojas niekaip negalės atsikratyti didžiulės pirmo romano sėkmės – jauni žmonės svajos išgyventi panašią meilę, mėgdžios veikėjų elgesį, aprangą, o į autorių žiūrės kaip į Verterio prototipą.

Vėlyvasis kūrybos laikotarpis siejamas su branda ir Veimaro miestu. Genijus apimsta, ieško to, ką senovės graikai vadino harmonija, studijuoja Antikos ir Renesanso meną. Svarbiausias brandžiojo laikotarpio kūrinys - jo kūrybos viršūnė „Faustas“. Būdamas dvidešimt penkerių paskelbia jos fragmentus (tai buvo Fausto ir Margaritos meilės istorija), penkiasdešimtmetis išleidžia pirmą dalį, o antrąją – jau būdamas senis. Gal vaikystėje matytas lėlių vaidinimas miesto aikštėje, gal Leipcigo universitete perskaityta viduramžius siekianti legenda apie tikrai gyvenusį mokslininką Johaną Faustą – didelių užmojų žmogų, pardavusį savo sielą velniui ir susikūrusį pragarą savyje – liudija, jog faustiškoji dvasia labai anksti apsigyveno būsimo poeto širdyje ir neapleido iki gilios senatvės. Faustą jis lyg daugiabalsį aidą girdėjo, jautė savyje. Italijoje, kur daug laiko skyrė kūrybiniams apmąstymams, iš Romos rašo: „Man pirmąkart pasisekė surasti save patį, aš laimingai sutapau su savimi.“¹²

GYVENIMO GEISMAS

Paskutiniai gyvenimo metai – didelių netekčių laikas: miršta žmona, sūnus, su šiuo pasauliu atsisveikino ir jo rėmėjas hercogas Karlas Augustas. Mirė didysis literatūros klasikas eidamas 83-iusius metus: vieną kartą išgyvenęs emocinę mirtį, kai už jo atsisakė tekėti jaunutė mergina, ir antrą kartą – atsisakius jo kūnui. Paskutiniai Gėtės žodžiai buvo „Daugiau šviesos“.

Fricas Fleišeris (Fleischer). „Daugiau šviesos!“

<http://www.art-prints-on-demand.com/a/fleischer/goethemehrlicht.html>

¹² Жеребин, Иоганн Вольфганг Гете: жизнь как искусство//
http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/156517/video_id/156517/